

ZASTARELOST U SAVREMENOM KRIVIČNOM PRAVU

Evropsko krivično zakonodavstvo dvadesetog veka uvelo je zastarelost gonjenja i kažnjavanja delikvenata kao opštu krivičnopravnu instituciju. Rok zastarelosti je različit za pojedina krivična dela ili grupe krivičnih dela, s obzirom na njihovu težinu koja se ogleda u vrsti i visini zaprećene kazne, ali posle njegovog isteka zastarelost deluje automatski tako da se gubi pravo države na vođenje postupka i primenu izrečene kazne. I upravo onda kada je izgledalo da je zastarelost već postala opšta krivičnopravna institucija, koja se primenjuje ex officio na izvršioce svih krivičnih dela, bez obzira na njihov karakter i težinu, došlo je do snažne kritike ove institucije, posebno njene generalne primene. Do ovakve kritike i bunta javnog mnjenja došlo je u trenutku kada se postavilo pitanje zastarevanja međunarodnih krivičnih dela, tačnije zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Povod za ovo dala je vlada SR Nemačke, koja je 1964. godine saopštila da 9. maja 1965. godine ističe rok zastarelosti za sve zločine učinjene u toku Drugog svetskog rata, čiji autori nisu izvedeni pred sud ili prema kojima nije mogla biti primenjena kazna. Stavljajući svetu do znanja ovu činjenicu, bonška vlada je zauzela stav da će po isteku roka od 20 godina, koliko on iznosi po Krivičnom zakonu Nemačke, obustaviti svaki dalji postupak u pogledu gonjenja i kažnjavanja svih aktera ovih zločina. Da bi opravdala svoj stav, bonška vlada se pozvala na čl. 103 Ustava SR Nemačke, prema kome je nemoguće produžavati ovaj rok a posteriori. Naime, čl. 103 Ustava SR Nemačke predviđa princip zakonitosti krivičnog dela i kazne i onemogućava retroaktivnu primenu krivičnih zakona. Razumljivo je da se nemačka vlada mogla pozvati na propise internog zakonodavstva o zastarelosti međunarodnih zločina, dajući im isti tretman kao i krivičnim delima iz internog prava, obzirom da ovaj problem nije regulisan postojećim međunarodnim propisima niti je obrađivan u doktrini međunarodnog prava. Ali, ako su teorija i međunarodna praksa zaboravile da se pozabave ovim problemom, javna svest čovečanstva to nije mogla da dozvoli.¹

¹ Treba se setiti da je povodom najavljenе zastarelosti došlo do snažnih političkih reakcija, uključujući tu i masovne demonstracije. U vezi s tim održan je 4. III 1964. godine VII Kongres pravника demokrata u Budimpešti sa koga je upućen javni apel

Snažna politička reakcija svih zemalja, naročito onih koje su bile žrtve fašističkih zločina, i bunt javnog mnjenja celokupnog čovečanstva, koje nije moglo da zaboravi masovne zločine koji predstavljaju tragediju za njega, doveli su do toga da se ovim problemom pozabavi Komisija za pravo čoveka OUN. Na predlog poljske delegacije doneta je rezolucija kojom je preporučeno svim državama članicama OUN da što potpunije reše ovaj problem u smislu efikasnijeg kažnjavanja izvršilaca ratnih zločina i zločina protiv mira i čovečnosti.² Tako je došlo do burne zakonodavne aktivnosti u periodu 1964—1966. godine skoro u svim evropskim zemljama koja je bila usmerena na odbacivanje ili sužavanje zastarelosti u odnosu na krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Na taj način i sam pojam zastarelosti kao opšte institucije doživeo je restrikciju u domenu krivičnog prava.

Pre nego što budemo analizirali pojedine zakone i njihov način regulisanja ovog izuzetno važnog problema, osvrnućemo se ukratko na istorijski razvoj ove ustanove u internom zakonodavstvu i njenom tretmanu u pravnoj doktrini.

1. Zastarelost u starom krivičnom pravu

Koreni zastarelosti nalaze se u rimskom privatnom pravu odakle je ona putem analogije uvedena i u krivično pravo. Osnovna koncepcija njenog uvođenja jeste očuvanje stabilnosti pravnog poretka. To se može videti iz činjenice da je ona najpre uvedena za tzv. *delicta propria*. Za krivična dela protiv javnog poretka koja su poznata pod nazivom *crimina publica*, dugo vremena zastarelost nije postojala. Tek sa donošenjem *Lex Julia adulteris* uvodi se zastarelost i u ovu oblast delikata sa rokom od 5 godina. Za vreme Dioklecijana zastarelost se prenosi i na podizanje javne tužbe. Javna tužba zastareva ako nije pokrenuta u roku od 20 godina od momenta izvršenja krivičnog dela. Tako još u rimskom pravu zastarelost dobija materijalnoprocesni karakter.

Iz Rimskog prava zastarelost je prenetu u srednjovekovno pravo. Osnov njenog postojanja su i ovde pretežno privatni a ne društveni interes. Njen pravni osnov se nalazi u individualističkoj koncepciji tj. u očuvanju poretka svojinskih odnosa između feudalaca, zanatlija i slobodnih seljaka. Već u srednjovekovnom nemačkom pravu mogu se maći začeci zastarelosti u oblasti krivičnog dela koja se gone po privatnoj tužbi (oštećenog). Za krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti nema zastarelosti. Čuvena Karolina iz 1532. godine uopšte nije poznavala zastarelost u oblasti krivičnog prava. Tek u 17. veku većina zakonodavstava nemačkih država uvodi zastarelost. Međutim, u svim tim zakonodavstvima zastarelost je bila isključena u pogledu najtežih krivičnih dela. Veliki broj zakonodavstava toga doba ili uopšte ne poznaju instituciju

vladama i narodima, a zatim je 5. juna iste godine održana i Konferencija pravnika u Varšavi koja je takođe usvojila rezoluciju o nezastarivosti zločina protiv mira i čovečnosti i ratnih zločina. Sličnu rezoluciju sa istim zahtevom doneli su predstavnici bivših logoraša iz Dahau-a, Buhenvalda, Aušvica, Mathauzena i Ravensbrika, koji su povodom toga održali sastanak u Brislu početkom septembra 1964. god.

² Videti T. Vasiljević: Međunarodna krivična dela u nacionalnim krivičnim zakonima i značaj takvog njihovog propisivanja u odsustvu međunarodnog krivičnog kodeksa, *Revija za međunarodno pravo*, 1967 — 1 — 3, str. 136—137.

zastarelosti, kao što je to slučaj sa engleskim i američkim zakonodavstvima ili je njena primena ograničena samo na krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi. Interesantno je napomenuti da ni austrijski Krivični zakonik iz 1787. godine, donet za vreme vladavine Jozefa II, ne prihvata instituciju zastarelosti. Saglasno doktrini toga doba, on predviđa kažnjavanje izvršilaca svih dela bez obzira na rok koji je protekao od momenta izvršenja dela. Sledeći Krivični zakonik Austrije od 1803. godine ponovo uvodi zastarelost ali samo u pogledu gonjenja a ne i izvršenja kazne i to pod uslovom da se time ne remeti bezbednost javnog poretka. Krivična dela koja su zaprećena smrtnom kaznom su nezastariva. Međutim, sam protok vremena ne deluje automatski, već je potrebno da učinilac dela dokaže da je zaslužio neprimenjivanje zakona tj. nekažnjivost.

Staro francusko zakonodavstvo je poznavalo zastarelost i izricanja i izvršenja kazne. Rok zastarelosti za izricanje kazne iznosio je 20, a za izvršenje kazne 30 godina. Od zastarelosti su bila izuzeta teška dela kao što su oćebistvo i ubistvo vladara. Napoleonov kodeks uveo je zastarelost i tužbe i izvršenja kazne kao opštu ustanovu.

Ni srednjovekovno zakonodavstvo jugoslovenskih naroda ne poznaje zastarelost. To je slučaj i sa Dušanovim i Vinodovskim zakonikom.³

2. Zastarelost u savremenom internom krivičnom pravu

Zastarelost kao opšta institucija gonjenja i izvršenja kazne ušla je u evropsko zakonodavstvo preko francuskog krivičnog zakonodavstva, tačnije preko Napoleonovog kodeksa, a delimično i preko nemačkog zakonodavstva. Međutim, iako je u načelu zastarelost prihvaćena kao opšta institucija gašenja prava države na izricanje i primenu kazne, u nekim državama ona je prihvaćena u ograničenoj meri tj. sa izuzimanjem pojedinih grupa krivičnih dela ili pak sa prihvatanjem zastarelosti u oblasti gonjenja ali ne i u oblasti izvršenja kazne i obrnuto. Tako prema italijanskom krivičnom zakonodavstvu nezastariva su krivična dela koja su zaprećena smrtnom kaznom ili prinudnim radom u doživotnom trajanju (čl. 157 KZ). Isto tako, zastarelost izvršenja kazne ne može biti primenjena u odnosu na povratnike, profesionalne delikvente i delikvente po tendenciji kod izvršenja teških dela. Kazna zatvora i novčana kazna zastarevaju za pet godina. Ali ako su na takve kazne osuđena lica koja se po zakonu smatraju povratnicima, delikventima iz navike ili profesionalnim delikventima onda se ovaj rok zastarelosti udvostručava (čl. 173 st. KZ).

Prema danskom krivičnom zakonodavstvu zločini koji su zaprećeni kaznom zatvora iznad pet godina su nezastarivi. Isto tako, od zastarelosti su izuzeta i krivična dela ostvarena u vršenju javne funkcije ili javne misije (čl. 93 st. KZ). Međutim, iako danski zakonodavac ne prihvata zastarelost za navedena krivična dela kao osnov za automatsko gašenje prava na kažnjavanje, on daje ovlašćenje ministru pravde da po proteku

³ Videti: dr T. Živanović: Osnovi krivičnog prava — opšti deo, Beograd, 1937, str. 383.

10 godina od momenta izvršenja dela odluči da li ima mesta gonjenju ili ne.

Austrijski Krivični zakonik od 1852. godine, koji je uz izvesne izmene i dopune i danas u važnosti, ne menja ništa situaciju u pogledu zastarelosti u odnosu na Krivični zakonik od 1803. godine. I dalje se priznaje postojanje zastarelosti gonjenja, ali ne i izvršenja kazne. Odredbom čl. 231 izričito se isključuju od zastarelosti krivična dela zaprećena smrtnom kaznom. Kod takvih krivičnih dela protek vremena od 20 godina od njihovog izvršenja do hvatanja osuđenog lica utiče samo u toliko što se smrtna kazna može zameniti strogim zatvorom. Ukidanjem smrtno kazne od 21. juna 1950. godine i njenom zamenom strogim zatvorom u doživotnom trajanju ova odredba je izgubila važnost. Međutim, koncepcija o zastarelosti ovih dela nije promenjena.⁴

U ranijem sovjetskom zakonodavstvu zastarelost je takođe imala ograničeno dejstvo. Prema krivičnom zakonodavstvu iz 1924—1926. godine krivična dela protiv društvenog i državnog uređenja su bila nezastariva. Istina, za ova dela utvrđivanje zastarelosti je bilo prepušteno sudu, ali sud je imao ograničenu vlast tako da je mogao samo da zameni smrtnu kaznu lišenjem slobode ili oduzimanjem državljanstva pod uslovom da je osuđeno lice priznalo da je neprijatelj radničke klase. Novo krivično zakonodavstvo SSSR-a, koje je nastalo u periodu 1958—1961. godine, uvelo je zastarelost i gonjenja i izvršenja kazne kao opšti institut sa rokovima određenim prema težini zaprećene kazne, koja nastupa automatski pošto se utvrdi da su ispunjeni zakonski uslovi. Izuzetak od ovakvog dejstva, međutim, predviđen je u pogledu krivičnih dela za koja se izriče smrtna kazna gde je dato ovlašćenje sudu da rešava o mogućnosti primene pravila o zastarelosti, s tim što ako ustanovi da nije moguće da se ista primene onda se ne može izreći odnosno izvršiti smrtna kazna već se mora zameniti kaznom lišenja slobode (čl. 48 i 49 KZ RSFSR)⁵.

Izuzev navedenih zakonodavstava, koja predviđaju izvesna ograničenja u pogledu primene instituta zastarelosti na pojedine grupe krivičnog dela ili učinioce, najveći broj zakonodavstava evropskih država predviđa zastarelost kao opšti institut koji dejstvuje na gašenje prava kako na izricanje tako i na izvršenje kazne za sva krivična dela bez obzira na njihovu težinu i za sve učinioce bez obzira na njihova lična svojstva i kriminalne sklonosti. Isto tako, najveći broj zakonodavstava predviđa istu dužinu roka zastarelosti za određene grupe krivičnog dela kako u pogledu gonjenja tako i u pogledu izvršenja kazne. Neka, međutim, predviđaju duži rok zastarelosti za izvršenje kazne nego za njeno izricanje. Tako npr. po švedskom i švajcarskom krivičnom zakoniku rok zastarelosti za krivična dela, koja su zaprećena zatvorom odnosno strogim zatvorom u doživotnom trajanju kod izricanja kazne iznosi 25 godina odnosno 20, dok kod izvršenja kazne taj rok iznosi 30 godina.

Najзад, postoje razlike i u zakonodavnom shvatanju pravnog karaktera instituta zastarelosti. Prema francuskom i argentinskom zakonodav-

⁴ S. Glaser: Quelques observations sur la prescription en matière de la criminalité de guerre; Revue de droit pénal et de criminologie, 1965, 6, p. 514—517.

⁵ Detaljnije videti: M. Efimov: Davnost privlečenija k ugolovnoi otvetstvennosti; Sovetskaja justicija, no. 8, str. 22—23.

stvu zastarelost ima proceduralni karakter pa se stoga ova ustanova reguliše odredbama zakona o krivičnom postupku. Prema zakonodavstvima Švedske, Grčke, Nemačke, SSSR-a i Jugoslavije i drugih zemalja zastarelost je regulisana odredbama Krivičnog zakonika i spada u materijalno krivično pravo. Belgijski zakonodavac je izabrao jedno kompromisno rešenje polazeći od činjenice da je ova ustanova mešovitog karaktera tj. da ima elemente i materijalne i proceduralne prirode. S obzirom na to, on je odredbama krivičnog zakonika regulisao zastarelost izvršenja kazne, dok je zastarelost izricanja kazne regulisao odredbama zakonika o krivičnom postupku.

Englesko pravo u principu odbacuje zastarelost gonjenja, sem kada se radi o lakšim krivičnim delima iz oblasti privrede kao što su: krivična dela u vezi sa korišćenjem trgovačkih žigova, nezakonitog lova, kršenja i izigravanja carinskih propisa i kada se radi o krivičnim delima protiv javnog reda. Od teških dela navodi se da je zastarelošću gonjenja sa rokom od tri godine obuhvaćeno krivično delo izdaje. Inače, u engleskom običajnom pravu važi princip *nullum occurit regi*. Taj princip vuče za sobom tradiciju koja je suprotna vremenskom ograničavanju gonjenja. Na sličan način postupa i zakonodavstvo država SAD sa izvesnim odstupanjima. Drugim rečima, ne poznaje se zastarelost kao opšti institut ni gonjenja ni izvršenja kazne. Međutim, u pogledu gonjenja ona je sadržana u krivičnim propisima izvesnog broja država i to u odnosu na lakša krivična dela. Pa i tako prihvaćena zastarelost se različito reguliše. Neka zakonodavstva američkih država određuju rok zastarelosti gonjenja, druga predviđaju rok zastarelosti za proglašenje krivice, dok treća predviđaju zastarelost u pogledu izricanja presude. Na suprot delimičnog prihvatanja zastarelosti gonjenja kojem se ograničava pa i gasi javna tužba, zastarelost u pogledu primene kazne izgleda da je strana američkom kaznenom sistemu.⁶

S obzirom na napred izloženo, mogli bismo, prema načinu rešavanja problematike zastarelosti u savremenom krivičnom zakonodavstvu, sve države podeliti na tri grupe. Prvu grupu bi činile one države čija zakonodavstva usvajaju zastarelost kao opšti institut kako u pogledu gonjenja tako i u pogledu izvršenja kazne. Tu spada najveći broj evropskih država. Drugu grupu čine države čija zakonodavstva u principu prihvataju zastarelost gonjenja i izricanja kazne, ali je ograničavaju na lakša krivična dela, izuzimajući od zastarelosti najteža krivična dela koja spadaju u grupu zločina. Najzad, treću grupu čine države čija zakonodavstva u principu ne prihvataju zastarelost kao opštu ustanovu već je tretiraju kao smetnju za pokretanje postupka odnosno za izricanje presude. Međutim, bez obzira na ovakvu diferencijaciju, treba reći da se zastarelost kao institucija probila u sva krivična zakonodavstva dvadesetog veka i da je pokazala tendenciju da preraste u opštu ustanovu koja bi se podjednako primenjivala na sva krivična dela kako internog tako i međunarodnog krivičnog prava.

⁶ J — B. Herzog: Etude des lois concernant la prescription des crimes contre l'humanité; Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, p. 363—364.

3. Pravni osnov zastarelosti u krivičnom pravu

U krivičnopravnoj teoriji postoji veći broj razloga koji opravdavaju postojanje zastarelosti kao opšte ustanove. Među tim razlozima najčešće se ističu: zaborav, ispaštanje, transformacija ličnosti delikventa, gubitak dokaza i oportunitet. Razmotrimo ove argumente kako sa stanovišta pristalica tako i sa stanovišta protivnika njenog prihvatanja kao opšte krivičnopravne institucije.

a) Argument *zaborava* je prvi a možda i najosnovniji razlog usvajanja zastarelosti u oblasti krivičnog prava. Smatra se da se protekom jednog dužeg vremenskog perioda gube sećanja i uspomene o svim ljudskim događajima, pa razume se i o krivičnom delu. Pošto vreme ima „beskrajnu moć“ brisanja uspomena, onda javno mnjenje pod dejstvom te moći ne traži više primenu sankcije kao satisfakcije za izvršeno krivično delo. Pokretanje postupka ili izvršenje kazne posle protoka jednog dužeg vremena može uticati čak i negativno na javnost tj. da dovede do nepotrebnog uzbuđenja, do buđenja ružnih uspomena, razvijanja strasti pa i mržnje, što samo može štetiti javnom poretiku.⁷

b) Drugi argument koji opravdava ustanovu zastarelosti u krivičnom pravu jeste *ispaštanje* učinioca dela za vreme toka zastarelosti. Izvršilac dela da bi se spasao od izricanja kazne ili njenog izvršenja, mora da vodi jedan skučen život, ispunjen zebnjom i strahom, pod pritiskom griže savesti. Drugim rečima, njegov život za celo to vreme ispunjen je patnjom. Otuda ako bi mu se izrekla kazna ili se ista izvršila posle jednog dužeg vremena značilo bi u stvari njegovo dvostruko kažnjavanje: jednom on sebe kažnjava trpljenjem straha i vođenjem jednog isposničkog života, a drugi put ga kažnjava društvo oduzimajući mu i fizičku slobodu kretanja uz primenu mera ispaštanja. Takvo kažnjavanje bi bilo neopravdano, jer bi više imalo karakter odmazde nego resocijalizacije.

c) Protok vremena može da dovede do popravljivanja i prevaspitanja izvršioca dela, tj. do *transformacije* ličnosti. Pod uticajem novih okolnosti, promenom načina života kao i promenom sredine, izvršilac dela može da doživi moralan preporod. Njegovo uzdržavanje od vršenja krivičnih dela i promena načina života mogu najbolje da pruže dokaz o tome da je izvršilac postao drugi čovek. Primeniti kaznu posle dužeg vremenskog perioda prema tom čoveku značilo bi to da kažnjavamo ne onu ličnost koja je izvršila krivično delo nego jednu novu ličnost koja je sasvim drukčija od one koja je izvršila delo. U takvom slučaju kazna ne bi ostvarila svrhu, ona bi promašila cilj.

d) Obećanje dato učiniocu dela od strane zakonodavca da neće biti kažnjen usled određenog protoka vremena, pod uslovom da se za to vreme dobro vladao, predstavlja *kriminalno-politički* osnov zastarelosti. Zastarelost u ovom smislu ima opravdanje, kažu pristalice ove ustanove, jer ona daje ohrabrenje učiniocu dela da usklađuje svoje ponašanje sa pravilima društva, da se socijalizuje što će koristiti i njemu i društvu.⁸

e) Zastarelost gonjenja ima jedan poseban osnov koji se sastoji u *gubitku* dokaza ili u gubitku njihove vrednosti zbog protoka vremena.

⁷ P. Bouzat—J. Pinatel: *Traité de Droit pénal et de Criminologie*, 1963, p. 677.

⁸ F. de Vabres: *Précis de droit pénal*, p. 527.

Naime, posle izvesnog vremena gube se materijalni dokazi, nestaju svedoci, a sećanja preostalih svedoka blede, u njima se pojavljuju praznine koje se popunjavaju drugim sadržajem i tako stvaraju pretpostavke, indicije pa i konfabulacije što dovodi do nesigurnosti u utvrđivanju činjenica ili nemogućnosti njihovog utvrđivanja pa time i saznanja materijalne istine. Usled takvih nedostataka može da dođe do sudske zablude tj. do donošenja nepravedne osude i gubljenja ugleda sudskog autoriteta.

f) Najzad, u korist ustanove zastarelosti navodi se argumentat *opportunity*. Javna bezbednost i stabilnost društvenog poretka zahtevaju vršenje prava u interesu društva. Pravo koje se ne vrši predstavlja nepotrebno opterećenje pravnog poretka i utiče negativno na poštovanje prava u celini. I ne samo to, nego usled njegovog ne vršenja dolazi do stvaranja novih faktičkih situacija čija bi promena, usled naknadnog vršenja prava, dovela do poremećaja jednog ustanovljenog reda. U takvom slučaju naknadno vršenje prava bilo bi necelishodno. Tako, naknadnim gonjenjem i kažnjavanjem delikventa za davno učinjeno delo ne samo što bi došlo do uzbuđenja javnosti i raspaljivanja strasti nego i do poremećaja mira i bezbednosti javnog poretka. Prema tome, od primene gonjenja kažnjavanja u ovakvom slučaju može biti više štete nego koristi. Drugim rečima, došlo bi do nesrazmernosti između koristi koje bi društvo imalo primenom prava na kaznu i štete koja bi nastala s obzirom na novonastale i vremenom utvrđene pravne odnose.⁹

Izloženi argumenti čine pravni osnov zastarelosti u savremenom krivičnom pravu. Na njih se pozivaju i teorija i praksa. Međutim, uvek se postavljalo pitanje, a i danas se postavlja, da li su svi ti argumenti dovoljno ubedljivi da bi opravdali karakter zastarelosti kao opšte ustanove u krivičnom pravu. U doktrini su poznate vrlo krupne zamerke ovim argumentima a time i uvođenju zastarelosti kao krivično pravne ustanove sa opštim dejstvom. Te zamerke i kritike su u velikoj meri u vezi sa najnovijim izmenama krivičnog zakonodavstva u ovoj oblasti, pa je s toga potrebno da razmotrimo i njihovu argumentaciju.

Zaborav kao osnov konstituisanja zastarelosti je, po mišljenju kritičara, vrlo rizikantan. Doduše, on može uticati da splasne uzbuđenje, da se otupe sećanja i ugasi težnja za osvetom. Ta mogućnost je dosta velika kada se radi o manje važnim deliktima, koji često i ne dovode do neke veće napregnutosti masa. Ali smatrati da će protok vremena uspeti da ugasi sećanje na jedan težak zločin i da javno mnjenje neće osećati potrebu da mu se pruži satisfakcija, nije uvek realna. Čak i posle proteka relativno dužeg vremena od izvršenja jednog takvog zločina, ostaju živa sećanja u javnosti. Nemogućnost kažnjavanja njegovog izvršioca može da prouzrokuje ne samo zblunjenost nego i nesigurnost, pa i razočarenje u pravdu i pravičnost. I javnost i pojedinci mogu da prastaju greške i manje povrede, ali ne i drame koje izazivaju potrese u životima mnogih ljudi.

Ispaštanje učinioca dela za vreme toka zastarelosti nije uvek ubedljiv argument. Ispaštanje se javlja kod onih lica koja su učinila delo u afektu, u nekoj teškoj situaciji po sopstveni život ili drugo značajno dobro, ali ne i kod lica koja ne osećaju ni sažaljenje, ni grižu savesti,

⁹ V. dr T. Živanović, isto, str. 381.

ni odgovornost za delo koje su izvršili. Veliki broj lica oseća grižu savesti i duboku patnju zbog učinjenog dela u jednom nekontrolisanom ili teškom trenutku, ali to nije nikakvo pravilo kome podležu sva lica. To ispaštanje svakako ne postoji kod profesionalnih delikvenata i višestrukih ubica, jer kako bi se opravdao njihov neizmenjeni stav prema životu i društvu.

U vezi sa prethodnim razlogom stoji i razlog psihološke transformacije ličnosti izvršioca dela. Istina je da vreme dovodi do stalnih kretanja i promena u društvu, tako da se menjaju okolnosti, navike i shvatanja sredine pa i neke strukturalne promene koje mogu da uslove promene i u životu učinioca dela, npr., do stvaranja porodice, sticanja zanimanja, zapošljavanja itd. što će se odraziti i na razvijanje moralnih osobina učinioca a time i na usvajanje društvenih pravila tj. do njegove transformacije. Međutim, ni to nije pravilo koje bi se moglo uzeti kao čvrst osnov za gašenje prava na kaznu. Vrlo često se dešava da izvršioci teških zločina, ne osećajući grižu savesti i sažaljenje, ne menjaju svoj stav prema društvu i životu. Šta više odnose se sa cinizmom i razmetljivošću prema društvu, ne krijući svoje kriminalne težnje. Ovakvo držanje su upravo pokazali brojni zločinci iz Drugog svetskog rata, a isto tako i brojne svirepe ubice. Otuda verovati u ovaj razlog kao snažan osnov za opravdanje zastarelosti „značilo bi nepoznavanje istine”.¹⁰

Kriminalno politički razlog koji se sastoji u pružanju šanse delikventima da se dobro vladaju, prema mnogim kritičarima, nema neko naročito opravdanje. Pre svega, zastarelošću se obezvređuje jedna valjana sudska odluka. S druge strane, zahtev za dobrim vladanjem ne treba tražiti oproštajem putem zastarelosti kada za to postoji uslovna osuda. Najzad, navodi se da najprepredeniji kriminalci umeju da pokažu dobro vladanje i da iskoriste ovu ustanovu u svoje svrhe iako su daleko od toga da su se stvarno promenili.

Oportunitet kao osnov zastarelosti može imati određeni značaj u odnosu na izvesna dela lakše prirode kao i u odnosu na izvesna lica. Naime, mogu postojati društveni, lični i moralni razlozi da se dopusti gašenje prava na pokretanje postupka i izvršenje sankcije, čije bi ostvarenje moglo da ima negativan uticaj na izvršioca, a ponekada i na okolinu. Naravno da oportunitet ne može biti primenjen na izvršioce teških krivičnih dela jer bi onda takav postupak bio protivan pojmu oportuniteta.

Nedostatak dokaza i gubitak njihove vrednosti, na koji se poziva najveći broj zakonodavstava, predstavljaju veliku prepreku za vođenje procesa i donošenje pravilne odluke o krivici izvršioca a ponekada i o postojanju samog dela. Ipak, ta prepreka nije uvek nepremostiva. Pri postojanju današnje tehnike mnogi tragovi mogu biti fiksirani i sačuvani, a da time njihova vrednost, tj. dokazna snaga ne bude umanjena. Najzad, u svakom suđenju postoje manjkavi dokazi. Samo suđenje u ovakvom slučaju moglo bi da pruži dokaz javnosti da pravda nije ostala i slepa i gluva prema teškim delima, bez obzira na mogućnost donošenja osuđujuće presude.

Treba reći da se među kritičarima zastarelosti kao opšte institucije nalaze i takva imena koja su u razvoju krivičnog prava odigrala zna-

¹⁰ S. Glaser, op. cit. str. 524.

čajnu ulogu. Bekarije, veliki reformator i humanista, nije bio protiv uvođenja zastarelosti u krivično pravo, ali je smatrao da od nje moraju biti izuzeti teški zločini.¹¹ Bentam je takođe smatrao da bi zastarelost u odnosu na ove zločine bila više štetna nego korisna, obzirom da se zna da su najteži zločinci istovremeno i najsposobniji da izbednu primenu kazne i da istovremeno zadrže koristi koje su ostvarili izvršenjem krivičnog dela. Predstavnici pozitivne škole, saglasno svojim koncepcijama o odbacivanju kazne, odbacivali su i zastarelost kao opštu ustanovu. Čak je i Prins, jedan od osnivača međunarodnog udruženja za krivično pravo, smatrao da je zastarelost obično nekažnjavanje, a da nekažnjavanje ne može biti dobar primer za mase. Zastarelost gonjenja, po njemu, još i može postojati ali ne i zastarelost kazne, gde ne može biti reči o sudskoj zabludi obzirom da se radi o utvrđenom deliktu i neospornoj krivici. Izvesni kritičari imaju, međutim, suprotan stav i smatraju da bi sa stanovišta javnosti pre bila dopustiva zastarelost kazne nego gonjenja, jer javnost očekuje da delikvent bude otkriven i suđenjem žigosan.

Sličan stav ima i današnja kritika. Sumirajući sve razloge kojima se opravdava ustanova zastarelosti, Glazer kaže da su to samo pretpostavke. Te pretpostavke, po njemu, dozvoljavaju jednu moguću situaciju, koja u stvarnosti ne mora da postoji. Međutim, iz njih se izvlače takvi zaključci koji mogu da budu vrlo štetni za interese pravde i društvenog poretka. Otuda zastarelost u odnosu na teške zločine ne treba da ima karakter automatske primene. Ona može da bude samo okolnost koju će sudija uzeti u obzir u rešavanju krivične stvari time što će: ili obustaviti postupak, ako nađe da su se stekli neki od uslova koji čine osnov zastarelosti; ili doneti oslobađajuću presudu, ako nađe da je došlo do izmene okolnosti i transformacije ličnosti, ili će ga osloboditi od izvršenja kazne. Ako takvih okolnosti nema, onda će doći do osude, odnosno, izvršenja kazne, jer u takvom slučaju zastarelost kao pretpostavka nema realnog opravdanja.¹²

4. Zastarelost međunarodnih krivičnih dela

Problem zastarelosti u oblasti međunarodnog krivičnog prava do, pre izvesnog vremena uopšte nije bio rešavan. Interesantno je da ni u jednom međunarodnom aktu, ni u aktima savezničkih sporazuma za vreme Drugog svetskog rata, ni u Londonskom sporazumu o formiranju Međunarodnog vojnog suda, ni u Statutu toga suda kao ni u konvencijama OUN koje su tretirale probleme međunarodnog krivičnog prava, nije bilo reči o problemu zastarelosti. Kao da se zaboravilo na tok vremena, na sporost pravde, na međunarodne veze nacista sa fašističkim i drugim reakcionarnim organizacijama u svetu i mogućnost skrivanja zločinaca. Ali ako je ova činjenica bila zaboravljena ili prenebregnuta od strane tvoraca međunarodnih akata, onda je doktrina bila dužna da izrazi svoje upozorenje. Međutim, i ona je, u iščekivanju praktičnog rešenja, ostala nema. Doduše, kao što smo videli, ona je posvetila dosta pažnje ovoj in-

¹¹ Uticaj Bekarija na italijansko krivično zakonodavstvo se može videti i kroz odredbe o zastarelosti.

¹² Detaljnije videti S. Glaser, isto, str. 521 i dalje.

stituciji u internom pravu, ali ne i njenom dejstvu na planu međunarodnog plana. Možda je doktrina verovala da će njena kritička upozorenja o štetnosti njene generalne i automatske primene na teške zločine u internom pravu biti uzete u obzir kod određivanja međunarodnih zločina. To se međutim nije desilo sve dok svet nije bio suočen 1964. godine sa činjenicom da će zastarelost ovih zločina nastupiti u 1965. godini i da će svi zločinci iz Drugog svetskog rata moći da izađu iz svojih skrovišta, iz sveta prinudne anonimnosti u svet slobodne i javne političke delatnosti, bez bojazni da moraju da polažu račune za patnje svojih žrtava. Tada je pod dejstvom revolta javnosti, koje je demantovalo postavku da zaborav može da obriše iz svesti ljudi i naroda i strašne zločine koje su doživeli da vide, došlo do verifikacije ustanove zastarelosti. Razmotrimo tu zakonsku verifikaciju na primerima nekoliko zemalja da bismo videli njen obim i karakter dejstva.¹³

Izrael je, sasvim razumljivo, bio prva zemlja koja je još 1950. godine donela propise o zastarelosti krivičnih dela protiv međunarodnog prava. U svom zakonu 5 — 710 predviđajući u čl. 1. tri osnovna zločina iz ove oblasti i to: zločin protiv Jevrejskog naroda, zločin protiv čovečnosti i ratni zločin, koji se kažnjavaju smrtnom kaznom, predviđa se i problem zastarelosti. Naime, u čl. 12 ovog Zakona određuje se rok zastarelosti izricanja kazne na 20 godina za sva međunarodna krivična dela, koji teče od dana izvršenja dela pri čemu se izričito isključuje primena zastarelosti na napred navedene zločine predviđene u čl. 1. koji su zaprećeni smrtnom kaznom. Regulišući zastarelost istim zakonom kojim određuje krivična dela protiv međunarodna prava, izraelski zakonodavac je time odstranio mogućnost da pravila internog krivičnog prava mogu biti primenjena na krivična dela protiv međunarodnog prava i čovečnosti.

Nemačka Demokratska Republika je svojim zakonom od 1. septembra 1964. godine predvidela nezastarivost zločina protiv mira i čovečnosti i ratnih zločina koji su učinjeni u vremenu od 30. januara 1933. godine do 8. maja 1945. godine. Kao što se vidi, NDR za određivanje krivičnih dela protiv mira i čovečnosti uzima vremenski period od momenta dolaska hitlerizma na vlast pa do njegovog pada. Nezastarivost se predviđa na taj način što se u čl. 1 ovog Zakona kaže da se odredbe o zastarelosti internog krivičnog zakonodavstva neće primenjivati na međunarodne zločine.

Prema čehoslovačkom zakonu od 24. septembra 1964. godine isključuje se zastarelost gonjenja izvršenja kazni za sve zločine protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti kao i za krivična dela učinjena od čehoslovačkih građana u korist ili u službi okupatora. Zakon o nezastarivosti odnosi se na sve napred navedene zločine učinjene u periodu od 21. maja 1938. godine do 31. decembra 1946. godine, pod uslovom da zastarelost već nije nastupila po opštim propisima sadržanim u Krivičnom zakoniku. Po čehoslovačkom KZ zastarelosti za krivična dela koja se kažnjavaju smrću iznosi 20 godina.

Belgija je samo produžila rok zastarelosti za 10 godina za zločine protiv spoljne bezbednosti države za koje se izriče smrtna kazna. Naime,

¹³ Videti J. Graven: Les crimes contre l'humanité peuvent-ils bénéficier de la prescription?, Revue pénale suisse, 1965.

za ova dela je belgijski Krivični zakonik u čl. 91 predviđao rok zastarelosti od 20 godina. Zastarelost se odnosi samo na izvršenje a neki na izricanje kazne. Ovom dopunom od 3. decembra 1964. godine samo se taj rok produžava na 30 godina. Ovim propisom nisu obuhvaćeni ratni zločini niti zločin genocida, koji uostalom i ne postoji, jer ova kategorija zločina nije ni prihvaćena od belgijskog zakonodavstva.

Francuski zakonodavac je zakonom od 26. decembra 1964. godine proglasio zločine protiv čovečnosti, prihvatajući ih onako kako su definisani Rezolucijom OUN od 1946. godine kao nezastarive po svojoj prirodi. Ono što je posebno interesantno kod ovog francuskog zakona je to što on ne određuje pojam ovih zločina već se vezuje za odredbu 6-c Statuta međunarodnog vojnog suda od 8. avgusta 1945. godine i što zastarelost vezuje za samu prirodu ovih zločina. Dakle, priroda ovih zločina je po svom karakteru takva da ih izuzima od zastarelosti kojoj podležu sva ostala krivična dela. Ovim Zakonom se uopšte ne određuje zastarelost ratnih zločina. Nije jasno zbog čega je francuski zakonodavac zane-mario ovu kategoriju zločina. Isto tako ona ne odvaja zločine protiv mira od kategorije zločina protiv čovečnosti.

Prezidijum vrhovnog sovjeta SSSR-a je doneo dekret 4. marta 1965. godine prema kome svi nacistički zločinci, koji su krivi za ratne zločine i monstruoza dela protiv čovečnosti, moraju biti izvedeni pred sud nezavisno od vremena koje je proteklo od njihovog izvršenja. Sovjetski zakonodavci, navodeći zločine koji se izuzimaju od zastarelosti, iste vezuju za period Drugog svetskog rata i nacizma ali ne određuju godine njegovog trajanja kao što to čine neke druge zemlje. Kao što smo videli, prema opštim odredbama Osnova sovjetskog zakonodavstva (čl. 41 i 42 st. 5) mogućnost primene zastarelosti kod krivičnih dela za koja se izriče smrtna kazna utvrđuje sud i ako ustanovi da se ona ne može primeniti, onda ne može izreći smrtnu kaznu već kaznu lišenja slobode. Kod ovih dela tog sudskog utvrđivanja ne može biti jer su ona od zastarelosti potpuno izuzeta.¹⁴

Dekret Sobraanja Bugarske od 22. marta 1965. godine rešava problem zastarelosti zločina protiv mira i čovečnosti i ratnih zločina na isti način kao i zakonodavac.

Mađarska je u novom Krivičnom zakoniku od 1961. godine predvi-dela zastarelost izvršenja kazne kao opštu ustanovu. Međutim, treba napomenuti da je u pogledu kažnjavanja za međunarodna krivična dela i krivična dela protiv naroda imala i dva specifična dekreta iz 1945. godine, ali u kojima nije bila regulisana zastarelost. Prema tome, kod donošenja KZ važila je opšta zastarelost za sva dela bez obzira na njihovu prirodu. Dekretom od 1964. god. precizirano je da nema zastarelosti ni u pogledu gonjenja ni u pogledu izvršenja kazne za ratne zločine koji su predviđeni u napred navedenim dekretima i za koje je predviđena kazna lišenja slobode do 15 godina.

Zakonom od 31. marta 1965. godine austrijski zakonodavac je samo modifikovao čl. 231 KZ, ali tako što ta modifikacija ne daje ništa novo po sadržini. Zadržana je stara koncepcija da zastarelost postoji samo u pogledu gonjenja ali ne i kažnjavanja. Kazna se može ugasiti samo am-

¹⁴ M. Efimov, op. cit. str. 23.

nestijom i pomilovanjem, a dejstvo osude samo rehabilitacijom. Nezastarivost ostaje za sva dela kažnjena doživotnim strogim zatvorom gde spadaju i ratni zločini i zločini protiv čovečnosti. Rok zastarelosti je 20 godina.

Vanredno jak pritisak javnog mnjenja i burna zakonodavna aktivnost prinudila je i SR Nemačku da i ona pristupi zakonodavnom preispitivanju problema zastarelosti fašističkih zločina počinjenih za vreme Drugog svetskog rata. Međutim, usled nepovoljne političke konstelacije snaga, federalni zakonodavac nije imao snage i smelosti da proglasi zločine protiv mira i čovečnosti i ratne zločine nezastarivim. Zakonom koji je donet od Bundestaga 1965, dakle samo mesec dana pre nego što je trebalo da nastupi zastarelost po važećim propisima KZ Nemačke, izvršena je samo izvesna modifikacija postojećih odredaba time što je putem vremenske suspenzije produženo vreme zastarevanja navedenih zločina. Naime, ovim zakonom je kao početak toka zastarelosti uzet 31. decembar 1949. godine. Znači obustava zastarelosti od 8. maja 1945. do 31. decembra 1949. godine. Ovaj datum je uzet zbog toga što je to datum proglašenja SR Nemačke kao republike. Prema tome, to je samo odlaganje nastupanja zastarelosti do 31. decembra 1969. godine kada po opštim odredbama KZ Nemačke treba da nastupi zastarelost za sva krivična dela za koja se predviđa kazna zatvora u doživotnom trajanju. Taj rok se približava i nemačka javnost će se ponovo naći u iskušenju da preispita svoju savest u pogledu navedenih zločina.

Naše zakonodavstvo je takođe pristupilo restrikciji zastarelosti u ovom domenu i to dosta dosledno. Savezna skupština je 5. aprila 1965. godine izvršila dopunu Krivičnog zakonika od 1951. godine predviđajući posebnu odredbu o nezastarivosti zločina genocida i ratnih zločina (čl. 134a KZ). Ta odredba glasi: „Krivično gonjenje i izvršenje kazne za izvršena dela iz čl. 124 do 128. ovog Zakona ne zastareva”. Bitna karakteristika našeg KZ je što on predviđa nezastarivost ovih dela uopšte kao takvih, tj. kao krivična dela koja su izuzetna po svojoj težini, karakteru masovne primene i surovosti izvršenja, bez obzira od koga ona bila izvršena i u koje vreme. Otuda ova odredba ima trajni a ne vremenski karakter kao što je to slučaj sa većinom drugih zakonodavstava koja su nezastarivost ovih zločina vezala za Drugi svetski rat ili period hitlerove vladavine. Ono što se može zameriti našem zakonodavstvu to je što ono ne predviđa krivična dela protiv mira kao što su: planiranje, započinjanje, i vođenje agresivnog rata, koji su predviđeni u Statutu Nirnberškog suda.

Iz datog pregleda zakonodavne aktivnosti na planu regulisanja problema zastarelosti krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, može se videti da su koncepcije bile dosta različite. Ipak, najveći broj od navedenih država proglasio je nezastarivim međunarodne zločine. Izuzetak od toga čine Belgija, Zapadna Nemačka i Austrija koje odbacuju nezastarivost kao izuzetak od zastarelosti kao opšte ustanove. One samo vrše modifikaciju odredaba svojih krivičnih zakonika i odlažu tok zastarelosti. Što se tiče vrste zastarelosti i tu postoje razlike. Belgijski zakonodavac reguliše samo zastarelost izvršenja kazne a ne i gonjenja. Nezastarivost gonjenja i kažnjavanje izričito predviđaju Čehoslovačko i naše zakonodavstvo. Zakoni SSSR-a, Francuske, SR Nemačke, Bugarske

i Izraela su takvi da se iz njihovih formulacija jasno vidi zabrana zastarelosti gonjenja, ali ne i kažnjavanja. Međutim, prema sadržini tekstova i motivima koji su dati u obrazloženjima prilikom njihovog donošenja proizilazi da se mogu primeniti i na izvršenje kazne.

5. Zaključak

Zastarelost kao opšta ustanova u krivičnom pravu doživela je ograničenje u oblasti međunarodnih krivičnih dela. Ona je u najvećem broju evropskih država, koje su je upravo i predviđale kao opštu ustanovu sa automatskim dejstvom, isključena u odnosu na zločine protiv mira i čovečnosti i ratne zločine. Ta činjenica ima vanredno veliki značaj za dalji razvitak međunarodnog krivičnog prava. Ovo proklamovanje nezastarivosti najtežih međunarodnih zločina ima u izvesnom smislu i preventivni karakter, jer može da posluži kao opomena svima onima, koji koristeći rat, vrše teške i grozne zločine da neće ostati nekažnjeni, tj. da im čovečanstvo nikada neće i nemože takva nedela oprostiti, ma kako se oni skrivali i bez obzira na to koliko je vremena proteklo od momenta izvršenja zločina. Bilo bi dobro kada bi se ovako prihvaćena nezastarivost navedenih zločina preuzela iz nacionalnog zakonodavstva i regulisala jednom međunarodnom konvencijom. To bi omogućilo da se ovaj problem reši na jedinstven način i da mu se da međunarodno-pravni i politički karakter.

Što se tiče primene zastarelosti u internom krivičnom zakonodavstvu, mišljenja smo da bi ona i ovde trebalo da pretrpi izvesnu restrikciju. Naime, bilo bi potrebno isključiti automatsku primenu ove ustanove na najteža krivična dela iz oblasti opšteg kriminaliteta, posebno u odnosu na višestruke povratnike. Automatsku primenu bi trebalo isključiti u odnosu na teška kvalifikovana ubistva, razbojništvo, razbojničke pljačke i pljačke uopšte velikih razmera. U ovakvim slučajevima trebalo bi dati ovlašćenje sudu da ispita da li su ispunjene okolnosti i pretpostavke koje se uzimaju kao osnov zastarelosti da bi se ista mogla primeniti u konkretnom slučaju. Ako sud nađe da je primena zastarelosti opravdana da može obustaviti postupak odnosno osloboditi učinioca od izvršenja kazne, a ukoliko nađe da bi njena primena bila neopravdana, s obzirom na težinu dela i vladanje učinioca od momenta izvršenja dela pa do nastupanja ove činjenice, da može izreći ili izvršiti kaznu.

Dr Ljubiša Jovanović

LA PRESCRIPTION EN DROIT PÉNAL CONTEMPORAIN

R É S U M É

Dans le présent article, l'auteur a essayé de présenter d'une manière synthétique les problèmes théoriques pratiques de la prescription dans le droit pénal moderne. Malgré les reproches théoriques justifiés et les réserves pratiques faites par certaines législations, fait-il observer, la plupart des législations des

Etats européens ont accepté la prescription comme institution générale du droit pénal, applicable automatiquement à l'expiration d'un délai déterminé à tous les actes criminels, quelle que soit leur gravité, et à tous les auteurs, quel soit le danger qu'ils constituent pour la société. Tout en désapprouvant ce caractère général de l'institution de la prescription et notamment son effet automatique, l'auteur expose les fondements de la prescription et leur relativité, cherchant à démontrer qu'une telle solution législative du problème de la prescription est inadmissible. Il accepte et soutient la vue des théoriciens selon lesquels l'effet automatique de la prescription doit être éliminé en ce qui concerne les actes criminels graves qui provoquent l'indignation, l'horreur et l'inquiétude des citoyens. Son effet automatique doit être éliminé surtout en ce qui concerne les récidivistes multiples, les délinquants professionnels et les personnes inclinés à la délinquance. Par rapport à ces actes ou à ces personnes, la prescription doit être exclue, estime l'auteur, ou bien il faut éliminer son effet automatique, en autorisant le tribunal de constater si les conditions de la prescription se trouvent réunies, en prenant en considération notamment les mobiles de l'acte, les conditions où il a été commis et le comportement de son auteur, ainsi que l'existence d'une transformation éventuelle de l'auteur de l'acte. Si le tribunal constate que les conditions d'application de la prescription ne se trouvent pas remplies, la peine doit être prononcée ou exécutée, avec le droit du tribunal de statuer de nouveau sur la durée de la peine déjà prononcée et les modalités de son application.

En ce qui concerne la prescription des actes criminels internationaux, l'auteur se félicite de la position des législations ayant proclamé imprescriptibles les crimes contre la paix et l'humanité, et les crimes de guerre. Toutefois, il relève deux défauts sur ce plan: le premier est une grande variété dans le règlement de ce problème, le second, la précision et l'esprit de suite insuffisants. Aussi propose-t-il l'adoption d'un acte international réglant d'une manière précise et uniforme l'imprescriptibilité des crimes les plus graves. De l'avis de l'auteur, un tel acte éliminerait les défauts des législations nationales et constituerait une contribution à la paix et à la sécurité de l'humanité, tout en offrant une garantie plus sûre des droits fondamentaux de l'homme en cas d'une situation de guerre.